

KOVÁCS ISTVÁN
Szél Jenő emlékezete

1959 szeptemberének első hetében mi, a budapesti II. Rákóczi Ferenc Állami Gimnázium I. c. osztályos tanulói pár mondatban bemutatkoztunk orosz tanárnak, Mádi Zoltánnak. Azt, hogy a „Téged meg melyik iskolából szalajtottak ide?” rituális kérdést mindegyikünknek fölteszi a tanár úr, már az évnnyitón megtudtuk a felsősöktől. Mielőtt az ABC sorrendjében – Balázs, Balogh, Barna, Bácsatyai... – szóhoz jutottunk volna, Mádi tanár úr programbeszédet tartott: azért vagyunk itt, hogy megtanuljunk oroszul, nem pedig azért, hogy ellógjuk az időnket, mint az általános iskolában, ahol az orosz tanárok semmittevésért vették fel a fizetésüket – mondta. Barna János, aki – mint kiderült – családjával éppen akkor került a fővárosba Pécsről, nem éppen tömören előadott életrajzában „a forradalomkor” fordulatot használt a hatóságilag előírt „ellenforradalom” helyett. Mádi tanár úr arcán helyeslő mosoly suhant át. Ezt akár jeladásnak vagy biztatásnak is vehettük: az 1956-os forradalom emlékezete a félszavakat követő csend végtelenből érkezett visszhangjaként még áthatotta az osztályközösség nagy részét. Fogalmunk sem volt arról, hogy egy társunk, Szél Péter a maga jelenvalóságában nap mint nap élő emlékezete mindannak, ami velünk egyszerre megtörtént 1956 őszén. Évek múlva tudtuk meg, hogy apja, Szél Jenő börtönben ült, később azt is, hogy miért: tagja volt egy Kádárt bíráló baráti társaságnak. Péter természetesen a Mádi tanár úrnak tett bemutatkozásakor nem mondta, hogy apját a Mérei Ferenc–Fekete Sándor és társai perében 1959. április 1-jén öt évi börtönre ítélték...

A sors úgy hozta, hogy az 1980-as évek végén a szigligeti alkotóházban találkozhattam és beszélgethettem Jenő bácsival és feleségével, Erika nénival. Megemlítettem nekik: ha tudjuk, hogy Jenő bácsi börtönben ül, Pétert tejben-vajban fűrosztották volna, mert mi is szemben álltunk a rezsimmel, amelynek bornírtságát számunkra a mezőgazdasági politechnikai oktatás testesítette meg. Egyik héten a gimnázium kertjének jobb feléből áttalicskáltunk egy halom földet a bal felébe, hogy a következő héten visszatalicskázhassuk azt előbbi helyére. S ez így ment két vagy három éven át. Lázadtunk ember-voltunk, vagyis a munka hetente visszatérő megalázása ellen. Persze a

trágya ide-odatologatását a kommunizmus jelképes építésének is vehettük volna...

Szigligeti beszélgetésünk során kétszeri bebörtönzésének körülményeire is kitért összevetve az ítéletet: „Te, én tényleg meg akartam dönteni a Horthy-rendszert... Csoportos ifjúkommunista szervezkedésben vettem részt vezetőként, s az érvényben lévő statárium idején kaptam érte másfél évet... 1958 és 1959 fordulóján lakásban, társasági beszélgetés szintjén, a forrófejűeket is csillapítgatva mondtam kritikát Kádárról és garnitúrájáról, s a nyakamba sóztak érte öt évet. De ha a koncepció úgy kívánja, fel is akasztottak volna...” – mondta.

Negyedszázad múltán ugyanez az összevetés köszönt rám a sajátos interjúkötetből. Szél Jenő 1981 márciusa és augusztusa között vallott életútjáról Hegedűs B. Andrásnak és Kozák Gyulának, akik, miután egyik napról a másikra politikai okokból munkanélküliek lettek, interjút készítettek a forradalomban jelentős szerepet játszó személyiségekkel. A munkába később Szabóné Dér Ilona is bekapcsolódott. Az életinterjú nyomtatott változata Szél Péter törekvésének eredményeként jelent meg édesapja születésének századik évfordulóján.

A szövegfolyam különös memoár. Csak annyira megszerkesztett, hogy őrizze a tények és szereplők, valamint az olykor hozzájuk fűzött filozófiai, politikai eszmefuttatások, nemegyszer humoros jellemzések által sodróan izgalmassá „fűszerezett” élőbeszéd hitelességét. Szél Jenő hagyományosan a család bemutatásával kezdi történetét, s ennek háttérében rajzolódik ki az eseményeknek megágyazó korszak. Az elődök származásának ismertetését annyiban tartja fontosnak, amennyiben a kiegyezéstől a trianoni békéig és némileg azon túl ívelő korszak magyar polgári társadalmát bemutatathatja, s alkalmasint az előítéletet pellengérré állíthatja. Az „atyai ág” polgárisult nemes. A nagyapa, a Hódmezővásárhelyről elszármazott Szél Mihály gyógyszerész. A család egyik bohémnak mondható képviselője Szél Jenő édesapja volt, „az első fiatalember, aki Mezőtúron cilinderben ment végig az utcán”. A gyerekek csapattal loholtak utána, „mint egy kerek-sátras afrikai településnek a néger gyerekei, amikor az első fehér embert meglátják...” Szél Jenő már a baloldaliság kordivatából sem tulajdonított különösebb jelentőséget nemesi származásának, de a háború alatti igazoltatásoknál nem egy esetben segített rajta az előnév: „Dukai és Szentgyörgyvölgyi”.

Az anyai ág legismertebb képviselője a köznapi terminológia szerint „sváb” Ábel Jenő, „a legnagyobb magyar klasszika-filológus”, a Corvinák törökországi felfedezője, akinek emlékét utca őrzi a XI. kerületben. Ábel Jenő felesége, Bossányi Emma „a korai pesti vagy pest-budai zsidó polgárságot” képviselte. Az ő bátyja, idősebb Bossányi Endre az 1920-as években „ébredő magyar” volt, a mozgalom legszélsőségebb ideológiáját vallva. Fiát, ifjabb Bossányi Andor „európai hírű kutatót és gyermekorvost”, a Kisgazdapárt tagját 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték, s noha már 1954-ben kiderült ártatlansága, s ezt az akkori igazságügy-miniszter, Molnár Erik is igazolta, nem engedték ki a börtönből: „a Gyűjtőfogházban pusztult el” prosztatarákban. (Egy mai antiszemita reflexszerű előítéletét némileg megzavarná a „zsidó” ébredő magyar vagy kisgazda mártír.)

Amit nekem Széll Jenő Szigligeten elmondott, azt az interjúkötetben is megfogalmazza 1959-es elítélésére utalva.

Ez az összevetés persze csak Kádár rezsimjével szembesítve tünteti fel kedvezőbb színben az 1930-as évek Horthy-rendszerét. Emiatt Széll Jenő nem kérdőjelezi meg ifjúkori ideáinak helyénvalóságát, amelytől vezéreltetve végül is a kommunista diákszövetség élén találja magát 1932-ben. Az indítékot ahhoz, hogy az odavezető útra lépjen, egyrészt a Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése miatti fölháborodás, másrészt a magyarság trianoni béke utáni kilátástalan helyzete, a szomszédos országok sovínizta falánkságának kiszolgáltatott, kisebbségi létbe taszított magyar közösségek számára remélt megoldási lehetőség diktálta. Úgy vélte, a nemzetiségi kérdés megoldására a marxizmus-leninizmus idevágó broszúrai, Lenin irányelvei szolgálnak a Szovjetunióban gyakorlatban is megvalósított útmutatóul. (Semmit sem tudott arról, hogy valójában mi folyik a kommunista példakép-államban.) Vagyis a gazdasági válsággal sújtott országban uralkodó szegénység, diáknymor, szociális igazságtalanság mellett a külhoni magyarság miatti aggodalom is szerepet játszott abban, hogy csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, hátat fordítva az egyetemi előadásoknak és szemináriumoknak, s a Bárczy Géza nyelvészprofesszor által felvázolt jövőképek, amely kemény munka révén tehetséges tanítványa számára valóság lehetett volna. Mivel Bárczy professzor a bolsevizmust és a kultúrát, az európai humanizmus eszméjét

összegegyeztetetlennek tartotta, kedvenc tanítványának 1945 után sem tudta megbocsátani a negatív pálfordulást. (Karinthy Frigyes Taraszov-Rogyionov *Csokoládé* című regényének elolvasása után jutott el a Bárczyéval egyező végkövetkeztetésre. Ebben az ártatlanul megvádolt és halálra ítélt egykori vasesztergályost, későbbi Cseka-vezetőt, Alekszej Ivanovics Zugyint győzködi a vizsgálóbizottság elnöke, Tkacsov: ne azon lovagoljon, hogy az ítélet személy szerint igazságtalan, s halála után az emlékét is meggyalázzák, hanem inkább érezze áldozati szerepét megtiszteltetésnek, mert a proletáriátusnak szüksége van a halálára. Zugyin magyarra fordítva lehetne Rajk, Tkacsov pedig Kádár.)

Az ifjúkommunisták akciózásait – a *Népszava* előfizetési díjának behajtása, az Internacionálé élelneklése és a Kommunista Magyarországi Pártja éltetése a több kijáráttal rendelkező bérházak udvarán, vörös zászlókkal való rohangászás a külvárosi alkonyatban, amelyekről aztán jelentés megy Moszkvába – évtizedek távolából Széll Jenő megmosolyognivalónak találja. Azt is, hogy a KMP és a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségének taglétszáma nem haladta meg a háromszáz-négyszáz főt. Ezen mi már persze nem mosolygunk, hiszen az 1930-as években marginálisnak mondható párt adta az 1945-től új társadalmi rend építését irányító politikai elitet Apró Antaltól Kállai Gyulán át Olt Károlyig, akkor is, ha Sztálin meghosszabbított kezeként egykettőre a Szovjetunióból hazatért moszkoviták kezdtek dirigálni. Ráadásul a Horthy-korszak illegális kommunista mozgalomát frakciók szabdalják, gyengítették. (Maga a Demény-frakció népesebb, befolyásosabb volt, mint az egész KMP.) Ennek kapcsán jegyzi meg Széll Jenő: „A frakciók elég rossz benyomást tettek rám: Ezek rendszerint ilyen talajtalan, a mai nyugati anarchista mozgalomra emlékeztető (...), Cohn Bendit-típusú figurák voltak.” A küllem kapcsán még hozzátézi: „A vihar-kabát hozzátartozott akkor az öltözködésünkhöz. (...) Ez nagyon fontos, jellemző dolog. Az egész öltözködésünk úgy demonstrálta a polgári társadalommal való szembenállást, hogy az a két-három hekus, aki rendszeresen rótt a Rákóczi utat és a Körutat, ötven lépésről megismerte, hogy azok esetleg kommunisták.”

1933 februárjában letartóztatták, majd másfél évi börtönre ítélték. Büntetésének letöltése után Párizsba távozott (minden további nélkül megkapta

az útlevelet: a hatalom örült, hogy megszabadul tőle), ahol hátat fordítva a bölcsészalmoknak, textiltechnikai képesítést akart szerezni. (Ezt az 1938-tól megélhetést biztosító diplomát végül a franciaországi utat követő egy évben, bécsi tanulmányaival szerzi meg. De nem csak szakképesítési dokumentumot hoz Bécsből, hanem feleséget is: Erikát. Pontosabban nem hoz, hanem megkötött házassága révén szerzett konzuli útlevelemmel menekít ki a már Hitler által bekebelezett Ausztriából.) Párizs csodálattal tölti el, de szabadidejét itt is a magyar emigránsok kommunista mozgalmának szenteli. A Hitler hatalomra jutása után a moszkvai Komintern által egy ideig támogatott Népfrent-mozgalom párizsi népgyűlésein Széll Jenő is részt vett, és lelkesen hallgatta a Francia Kommunista Párt titkára, Jacques Duclos és Maurice Thorez kommunista országgyűlési képviselő beszédeit. „Mai szemmel visszatekintve persze, hogy sztálinisták voltak...” – jegyzi meg róluk, akik a legkritikusabb időben nem vállalták a szociáldemokratákkal a kormánykoalíciót, s ezzel áttételesen a francia jobboldalt erősítették. Széll Jenő fontosnak tartja aláhúzni, hogy Thorez és Duclos kitűntek eleganciájukkal, rokonszenves fellépésükkel, ami a magyar kommunista vezérekről nem mondható el. „Láttam, hogy micsoda tehertétel volt Rákosi (...) gorilla-megjelenése. Meg hogy Rákosi bukása után nem találtak jobbat, mint Gerő. Vannak bizonyos kritériumai annak, hogy miféle ember lehet egy országban vezető...”

Ettől az évtizedekkel később született megjegyzéstől függetlenül a kommunista rendszer hatalmi szerkezetébe felső középvezetői poszton beilleszkedő Széll Jenő 1945 után közel nyolc éven át odaadó híve Rákosinak. „Abban az időben Rákosi előttem abszolút tekintély, nem, nem abszolút tekintély, hanem szentség volt” – mondja még bukaresti magyar nagykövetségként 1949 táján, hozzáfűzve, hogy szocializmushoz, a proletár internacionalizmushoz fűzött reményeire az mérte az első nagy csapást, hogy „lépésről lépésre azt kellett észrevenni, hogy a magyarkérdésben, a kisebbségi kérdésben egy marxista-leninista spanyolfal mögött dühöng a román nacionalizmus”. Ennek bizonyítékául több személyes élményébe beavat: „Hivatalos tárgyalásokon a két kormány között, amikor részletkérdésekről volt szó, a román delegáció vezetője kijelentette, hogy ne beszéljenek itt romániai meg erdélyi magyarokról, ilyen nincs, legfeljebb magyarul beszélő románokról

lehet szó. (...) Egy Vaszile Vajd nevű fiatal, akkor földművelésügyi miniszter (később eltűnt) mondta, hogy »értsék meg az elvtársak, hogy itt nincs vitára ok, mert a szocializmus megköveteli, hogy azok, akik ma Erdélyben magyarul beszélnek, azok 30 év múlva már nem fognak magyarul beszélni, az természetes dolog.«”

Mindamellet meg kell jegyezni, hogy 1950 előtt Rákosiék a marxizmus-leninizmus normáira hivatkozva nem egy esetben határozottan felvetették a magyar kisebbség sérelmeit, ellentétben Kádárékkal, akik 1956-ot követően a román kommunista-soviszta hatalom mellett hosszú éveken át csendestársként vettek részt az erdélyi magyar közösségek és intézményeik felszámolásában. A fentebbiekre adalék, hogy miközben Rákosi a diplomáciai küldetésre felkészülő Széll Jenőnek azt tanácsolta 1948 elején, „hogy maga csak vigyázzon, és mindig a szovjet nagykövettel összhangban lépjen fel”, Révai a következő utasítást adta neki: „»Széll, maga csak mászkáljon ott, abban az Erdélyben, mutassa magát! Mutogassa magát a magyarok területén!« Hát nekem több se kellett! Mutattam magam.”

Széll Jenőnek alkalmá volt az 1948-tól mindinkább támadott Magyar Népi Szövetség vezetőivel is megismerkedni. Az 1960-as évekre is érvényes jellemrajzot ad Balogh Edgárról, akinek alapelve volt a magyarországiakkal kapcsolatban a „Hagyjatok minket békén!” parancsa. Ennek magyarázatául kifejtette: „A mi jövőnk azon múlik, hogy a magyar nemzetiség mennyire tud integrálódni az új román viszonyokhoz. (...) Ez most nem az Antonescu-féle Románia. Ez most a szocializmus megvalósulásának Romániája. A legnagyobb baj a magyar nemzeti kisebbség számára, ha Budapestre orientálódik és onnan várja a megváltást. Mi konzekvensebben vagyunk internacionalisták. Mi konzekvensebben vagyunk kommunisták, mint a magyarországi magyarok. Hagyjatok minket megerősödni, ne akarjatok tudományos könyvszállítmányokkal segíteni, ne akarjatok *Szabad Néppel* és nem tudom milyen irodalommal, mai magyar irodalommal rajtunk segíteni, mert a mai magyar irodalom sokkal elmaradottabb, mint a román irodalom. Hagyjatok minket a magunk portáján teljesen önállóvá válni...”

Balogh Edgárt és a Magyar Népi Szövetség vezetőinek egy részét 1949 őszén letartóztatták, és ítélet nélkül börtönbe vetették. A halálra szánt Rajk elleni per hangulatában Széll Jenőre is rossz fényt vetett,

hogy „ilyenekkel” tartott kapcsolatot. Idő előtti visszahívásának így éppen az Erdélyben való utazgatás az egyik legfőbb indoka, megtoldva azzal, hogy nem építette odaadón a román–magyar barátságot, hanem helyette imperialista diplomatákkal teniszezett.

Széll Jenőnek nem maradt ideje arra, hogy a bírósági eljárás törvényességében, Rajknak a tárgyaláson tett vallomásaiban kételkedjék. Amikor Budapestre érkezett, Rákosi maga elé rendelte, és azt mondta: „No, Széll elvtárs, mutatok magának valamit, ami magát érdekelni fogja. Benyúlt az íróasztalának a jobb alsó fiókjába, kivette a Rajk nyomozati jegyzőkönyvének azt az oldalát kinyitva, ahol Rajk elmondja ugyanazokkal a szavakkal, mint a tárgyaláson, hogy 1932 vagy 1931 óta a rendőrség szolgálatában állt, és ő volt az, aki Széll Jenőt, Birki Ágneszt és társait rendőrkezre juttatta.” Kádár kiszabadulása után azt közölte Szélllel, hogy „teljes hittel és buzgalommal végigcsinálta a Rajk-ügyet”. Ehhez Széll Jenő hozzáfűzi: „Azt tudjuk, hogy ő volt Farkas Mihállyal az egyik tag, aki bement az Andrassy út 60-ba és ott rábírták Rajkot, (...) vállalja a konstrukciót.” Hogy végül elvállalta, ahhoz persze az ezredesi, tábornoki rangban szolgáló, Sztálinnal közvetlen kapcsolatot tartó szovjet tanácsadók beavatkozására, meggyőző erejére és „jobb belátásra bíró” eszközeire is szükség volt.

Kádár János működésére több ízben kitér Széll Jenő, megemlítve, hogy karrierjére 1945 tavaszán, noha Budapest helyettes rendőrfőnöke volt, kis híján pontot tett egy szovjet katonára: „Kiszállt (...) valahova a Duna-partra, és egy ruszki valami tutajt ácsolt ott, és szólt neki, hogy »Davaj, davaj, malenkij robot«, és minthogy Kádár nem tudott oroszul, a ruszki meg nem tudott magyarul, elvitték, és valahonnan Gödöllőről szedték vissza...” Jól jellemzi a Rajk és Kádár közötti különbséget a Magyar Dolgozók Pártja egy Központi Vezetőségi ülésének leírása, amelyen Széll Jenő is részt vett: a tagok „a ringen belüli győztes figurák könnyed mozgásával ülték körül a tárgyalóasztalt, nem nélkülözve gyakori humoros megjegyzéseket és várva, beállítva arra, hogy Rákosi a legkomolyabb kérdéseket is sokszor nagyon találó és nagyon szellemes tréfával intézze el.

Mindezek alatt Rajk az asztaltól székét kissé távolabb tolvá, keresztbe vetett lábbal maga elé, fölfelé nézve, ahogyan a német mondja, abwesend, szóval nem egészen ott volt. Valahol másutt kalandoztak a gondolatai. Valahogy kívül volt azon a társaságon,

amelynek első számú hangadója Rákosi, másodszámu hangadói Gerő, Farkas, Révai, és teljesen egyenrangú és ebbe a garnitúrába beleolvadt figura volt Kádár. (...) Azt tudom elképzelni magamnak, hogy valami olyasmi berzenkedett benne (Rajkban – K. I.), hogy anyám, én nem ilyen lovat akartam.”

Kádár mellé kívánczik 1956 utáni egyik legbizalmasabb munkatársa, barátja, Aczél György jellemre: aki az interjú készítése idején irányítója volt a magyar kultúrpolitikának. Széll Jenő egy csaknem harmincöt évvel korábbi jelenet, egy 1947-es Központi Vezetőségi ülés közelképét hívja elő, amelyen az MKP Zemplén megyei titkára, a fiatal Aczél látható, ahogyan politikai ripacsként egy rövid felvonásban főszerepet játszik: „Volt Szikszó környékén valamelyik faluban egy nagyon népszerű plébános. Ezt a nagyon népszerű plébánost egy szép napon egyenruhások körülfogták, a fekete autóhoz cipelték és elvitték. A falu felzúdult és az elvitelt követő második napon deputációba mentek a megyei titkárhoz, s elmondták, hogy mennyire szerették az ő papjukat, s hogy az ilyen meg olyan rendes ember. Amire a megyei titkár megkérdezte, hogy az Isten színe előtt is vállalják-e ezt az igazságot, nem akarják őt becsapni? Nem egy reakciós pap? Nem, ők megesküsznek a gyerekeik életére. Jól van – mondja Aczél –, jöjjenek velem. Átment az alispáni hivatalba, levette a táblán függő nagy kulcsot, lement a pincébe, kinyitotta a zárkaajtót, és azt mondta az ott lévő papnak: »Uram, Ön szabad...«. Nagyon megdicsérték a KV-ben, azt mondták, így kell dolgozni. (...) Mindenesetre mutatja, hogy Aczél Gyurka találékonyság dolgában nem ment a szomszédba. Akkor sem.”

Nem sokkal később, még a bukaresti kiküldetés előtt, 1948 elején egy Központi Vezetőségi ülésen Széll Jenő és utódja kétszer is önkritikát gyakoroltak, de csak suttogva, önmaguk előtt – előbb Nagy Imre, majd Gerő és Rákosi felszólalása után. Nagy Imre „elővett kézzel sűrűn teleírt papírlapokat, amelyeket meglehetősen monoton hangon felolvasott. Ebben arról volt szó, hogy a párt lényegében a gazdasági élet minden lenini értelemben vett csúcspozícióját a kezében tartja. Kezében tartja a felvásárlást, az adózást, felsorolta, hogy mi az, amivel a mezőgazdaság termelését befolyásolni és irányítani lehet. Ilyen körülmények között ma már nem beszélhetünk arról, hogy a parasztság polarizálódik. (...) Számokkal bizonyította, hogy nem polarizálódik, ellenkezőleg, a földosztás óta az alapvető típus a magyar

mezőgazdaságban az 5–10 holdas önálló kisgazdaság lett. Nincs olyan adat, amely a törpebirtokosok számszerű növekedésére, gyarapodására mutatna, nincs olyan adat, hogy bizonyos kezekben 30–40 holdnál nagyobb, tehát kuláknak tekinthető földbirtokok halmozódna fel. Ilyen körülmények között semmi szükség a szövetkezés erőltetésére, semmi szükség a szocializmus hajszolására.” „Nem győztük egymásnak suttozni, hogy te, ez milyen okos, (...) ennek milyen igaza van, óriási, hogy erre nem is gondoltunk...” – emlékezik vissza Széll Jenő, majd így folytatja: „Egy kicsit később Gerőre került sor, és Gerő ízzé-porrá zúzta Imre bácsi felszólalását. Hogy mit mondott, azt nem tudom. Jellemző, hogy Imre bácsi gondolatmenetére ennyi év után is vissza tudok emlékezni, de hogy Gerő mivel zúzta ízzé-porrá, abból egyetlen gondolatra sem tudok visszaemlékezni. (...) Aztán az összefoglalóban Rákosi már csak úgy, egy könnyed mozdulattal lesöpörte az asztalról Nagy Imre felszólalásának az esetleg még megmaradt törmelékeit.” A kezdetben Nagy Imre hatása alá került Széll Jenőt és társát Nagy Imre felszólalása után egy-két órával mind Gerőnek, mind Rákosinak sikerült meggyőznie: „Mondogattuk egymásnak (...), hogy hiába, sokat kell még tanulnunk, az elméleti képzettségünk gyenge...” Ezt követően még buzgóbban készül a bukaresti misszióra.

Diplomáciai küldetését formálisan egy vizsgálóbizottsági feljelentés pecsételte meg, amelynek tartalmánál, vádpontjainál csak a helyére kinevezett nagykövet volt primitívebb: „Kalló Iván a győri vagon- és gépgyár dolgozója volt, munkáskáder, nagyon kedves, derék bácsi, és nagyon örült annak, hogy követ lesz, gondtalan élet és egyáltalán... (...) Semmi göze nem volt arról, hogy itt miről van szó...” Ekkortól kezdve a Külügyminisztériumban megbocsáthatatlan bűnnek számított a kulturáltság és az idegen nyelvek ismerete. Nem véletlenül. Az elbocsájtott, felkészült külügyi tisztviselők helyét ÁVH-s tisztek foglalták el, akik két helyről kaptak fizetést.

Széll Jenőnek nem volt szerencséje külügyminiszter főnökeivel. Rajk, mintha előre érezte volna sorsát, szétszórt volt, bukaresti beosztottjának sem elképzeléseit, sem panaszait nem hallgatta meg. Kállai Gyula egész életében reprezentált, külügyminisztersége is ebben merült ki. A tisztet valójában helyettese, Rákosi testvére, Berei Andor töltötte be. Amikor Széll Jenő bukaresti nagykövetként arra hivatkozva, hogy nyugaton élő anyósa haldoklik, a

feleségével együtt szolgálati útlevelért folyamodott, Berei a kérést a fotel karfáját csapkodva ezekkel a szavakkal utasította el: „Eltársnő, nem kell olyan szentimentálisnak lenni. Az én apám úgy halt meg, hogy tizenöt évig nem láttam.” „Gonosz ember volt” – szögezi le Széll Jenő.

Az éveken át bálványként tisztelt Rákosiról lassabban változott meg a véleménye. A Berei által történt elutasítástól (vagy rendreutasítástól?) még öt évnek kellett eltelnie, hogy kijelentse róla: „Ez egy nyomorult tömeggyilkos...” Akkor már az is megfogalmazódott a tudata mélyén, hogy Rákosiék pár év alatt több kommunistával végeztek, mint Horthyék az 1920-at követő két évtizedben.

A sajátos megvilágosodás 1954. május végén, a Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusán történt. Ekkor már három éve a Népművészeti Intézet igazgatója. Akik ide kineveztek, úgy vélték, hogy az egy éven át a pártközpont agitációs és propaganda osztályán „pepecselő” Széll Jenőt „lefelé” buktatták. Holott az 1951 és 1955 közötti idő élete legboldogabb, felszabadultan tevékeny, eredményekben legsikeresebb korszaka. Ha korlátozottan is, de hatalmas volt ahhoz, hogy a felosztott NÉKOSZ művelődéssel kapcsolatos elveire, elképzeléseire, gyakorlatára támaszkodva a magyar kultúrát kifosztó, tönkretevő zsdanovista martalócokkal szembeszálljon: embereket, műveket, értékeket mentsen. Volt mit menteni: a könyvtárakból kivonták és zúzdába küldték Thomas Mann összes műveit, Victor Hugót, de még a *Kalevalát* is, a köztudatból évtizedekre kiiktatták Márai Sándort, s ki akarták iktatni Bartókot, miközben a világ ünnepelte. A Bartókkal szembeni aljas támadások leállítása, művei többségének műsorra tűzése az ő kockázatvállaló fellépésének köszönhető. (A zenei életet a Szovjetunióból hazatért NKVD-ügynök, Szabó Ferenc felügyelte, akitől még Révai is félt.) Persze Széll Jenő és az általa vezetett intézmény sem maradhatott ki Rákosi hatvanadik születésnapjának 1952-es megünnepléséből, de ezt – még pislákoló meggyőződése mellett – azzal az indokkal is tehetné, hogy a pártvezért dicsőítő, általa rendezett kiállítással és közzétett kiadványokkal megerősíti a befolyásos helyekről állandóan fenyegetett Népművészeti Intézet pozícióját. (A népművelési miniszterhelyettes, Nonn György például azzal támadta, miért az öt éve elhallgattatott „fasiszta Tamási Áron” *Bor és víz* című művének kiadásával kezdi a színjátszók könyvtárát?)

Nagy Imre hatalomra jutása Széll Jenő életében is változást hozott. Nyakába vette a vidéket. Bejárta Északkelet-Magyarországot, ahol a kolhozosítás pusztításaival szembesült. Bátran közvetítette a szabolcsi Tiborcok panaszait: „Akkor jártam tulajdonképpen úgy, mint az a bizonyos Buddha-legenda. Buddháról van az a jóslat, hogy nem szabad, hogy öreget, beteget és halottat lásson, és amikor először lát öreget, beteget, majd halottat, akkor világosodik meg az elméje. Én ezzel a Szabolcs megyei úttal voltam így. Nekem ez volt a nagy felvilágosodás. Hatnyolc oldalas papírokat írtam én erről az utamról Hegedűs Andrásnak, a földművelési miniszternek, Apró Antalnak... (...) De már a szájam íze egyre keserűbb lett.” Közben táncegyütteseket, népszínköroket, kórusokat szervezett (újjá), művelődési házakat töltött meg értelmes programokkal, partvonalon túl vegetáló írókat, költőket, művészeket bízott meg munkával. Nem véletlen, hogy Nagy Imre leváltása és Rákosi hatalmának megerősödése után 1955 decemberében őt is eltávolították posztjáról. Széll Jenő azzal búcsúzott el Andics Erzsébettől, az MDP KV kulturális osztályának vezetőjétől (Berei Andor feleségétől), hogy „legyen nyugodt, leszek én még a Népművészeti Intézet igazgatója...” Egy év sem telt el, és politikai tartalmú jóvendőlése teljesült.

Széll Jenő ekkor már Nagy Imre köréhez tartozott, ha nem is a legbizalmasabbhoz. Úgy vélte, hogy az 1952-ben koncepció perben bebörtönzött, majd Nagy Imrének köszönhetően két évvel később szabadlábra helyezett Kádár is megnyerhető a kibontakozni remélt reformpolitikának. 1956 nyarán azért kereste fel, hogy figyelmeztesse: a Rajkkal folytatott beszélgetését rögzítő magnetofonszalag, amelyen ráveszi belügyminiszter elődjét, hogy a koncepció perben rá kiosztott szerepet eljuttassa, Rákosi birtokában van. Evvel Rákosi Rajk kivégzéséért alkalmasint Kádárt tüntetheti föl legfőbb felelősként. Ha Kádár határozottan lép, most e fegyvert Rákosi ellen lehet fordítani. Kádár azonban úgy vélte, hogy Rákosi már belebukott a Rajk-ügybe, de mindenáron meg kell őt tartani a hatalomban, mert ő az, „aki azonnal tud cselekedni és azonnal teljes erővel tud odaütni, amikor erre szükség van”. Vagyis Rákosi a garancia arra, hogy ne következzenek be az addigi rendszer lényegét fenyegető radikális változások. „Ez a forradalmár karakter Kádárnak hallatlanul imponált – fűzi hozzá Széll Jenő. – Ezt a feltétlen tekintély igénylést láttam megnyilvánulni akkor is,

amikor 1956 nehéz napjaiban tényleg összeomlott, egészen az idegösszeroppanásig. El tudom képzelni, hogy amikor csörgött a telefon, s azt mondták, hogy »itt a szovjet nagykövetség«, s közölték velem, hogy azonnal autót küldenek érte, akkor mázsás kő esett le róla, mert a feltétlen tekintély, a Szovjetunió, majd megszabja, hogy mit kell tennie, és azt ő a legjobb tudása szerint végrehajtja. (...) Ő egy olyan ember, aki brácsásnak született, és – részint kényszerűségből, részint saját karriervágyból – primást kell játszania.”

A fentebbiekből következően igazat kell adnunk Széll Jenőnek, aki a szovjet szuronyokra támaszkodó és az országot kegyetlen megtorlások sorozatával konszolidáló Kádár uralmát a Rákosi-korszak 1956 utáni folytatásának tartja. Legfőbb támasza – néhány, már a szovjetek által sem vállalt vezéralak kivételével – a Rákosit mindenben kiszolgáló politikai garnitúra volt. Módszerein csak az új gazdasági mechanizmus bevezetése változtatott valamelyest, de a diktatúra lényegét ez nem érintette.

A Kádár nevével fémjelzett konszolidációban az 1956 októberében Szilágyi Józseffel együtt Nagy Imre mellett titkárságot szervező és működtető, majd pár napon át a Szabad Kossuth Rádió kormánybiztosi tiszttét betöltő Széll Jenő, aki elrendelte a déli harangszót, már nem vett részt, és a Magyar Szocialista Munkáspártba nem lépett be. Nemcsak az 1956-os forradalom ideái iránti hűsége miatt, hanem undorból sem: egy gyékényen kellett volna (hazát) árulnia a Rajk temetésén tett fogadkozások ellenére újra gyilkoló politika lakójainak – találon tömörített névsoruk: Kádár, Apró, Dögei – siserhadával. (Mennyivel jobban érzi majd magát a börtönben Bibó István, Rácz Sándor, Virág Endre társaságában.) Természetesnek tartotta, hogy ezért a Népművészeti Intézet éléről leváltják. Hogy a személye ellen irányuló bosszú ezzel nem ért véget, arra csak az idő múlásával döbbsent rá, de lehet, hogy a kezdetektől fogva sejtette.

Amikor mondvacsinált ürüggyel 1959 februárjában letartóztatják, majd a koncepció perekben és a halálos ítéletek meghozatalában gyakorlott bírók, népi ülnökök öt év börtönre ítélik, megkönnyebbülten felsóhajt: „Megszabadultam a büntől!” Ehhez még hozzáfűzi: „Az a tény, hogy alkalmasnak találunk arra, hogy egy többé-kevésbé látványos perben pengellengésre állítsanak, mint ellenséget, az bizonyos elégtételt jelentett. (...) Ha nem maradt volna ott

szegény Erika a három kisgyerekekkel, s nem lett volna velem az a tudat, hogy ő viszi ennek az egész balhénak a sokkal nagyobb terhét...”

Széll Jenő vallomásfolyama rendkívül izgalmas és hasznos bemutatása a gazdasági világválság kirobbanását követő fél évszázad magyarországi változásainak. Ezeket az eseményeket előbb a világ-megváltónak hitt ideáktól vezérelve hatalomra jutni vágyók, egy idő múltán a hatalmon lévők, később a

hatalomgyakorlást belülről bírálók, majd a hatalomból kutasztítottak, meghurcoltak és megtűrték látószögéből nézi, „közvetíti”. Tanulságosan mutatja meg, hogy a történelemnek a nemzeti szocialista és a kommunista ideológiák sínpárján robogó s így vakvágányra futó szellemvonatában hogyan őrizheti meg tisztességét, jellemét, s hogyan szerezheti vissza tisztánlátását, cselekvőképességét, önbecsülését az ember.

SZEBÉNYI ILDIKÓ

A sárga mezőn

*A föld szaga,
párolgó gőze
bőrömbbe ivódott.*

*Úgy tartozik hozzám,
ahogy én tartozom
őseimhez, akiből lettem,
akiknek gyökeréből kihajtottam,
mint eltévedt pipacs a sárga mezőn –*

Örökbe fogad

*Nem rokonom,
nem is ellenségem a Halál.*

Idegen.

*Egyszer el fog jönni értem,
örökbe fogad majd,
mint egy kórházban hagyott csecsemőt –*

Nem irodalom

(Tornai Józsefnek)

*Azt mondtad,
a költészet
nem irodalom:
szenvedés...*

*Biztos igazad van,
mert a kavics se az,
aminek látszik –*